

Krzysztof Brzechczyn*

Wydział Filozoficzny UAM

Instytut Pamięci Narodowej, Oddział w Poznaniu

ORCID: 0000-0001-8789-5641

Czy pielgrzymka Jana Pawła II w czerwcu 1979 r. do Polski bezpośrednio przyczyniła się do Sierpnia 80’? Próba analizy metodologicznej

1. Postawienie problemu

W pamięci zbiorowej trwająca od 2 do 10 czerwca 1979 r. pielgrzymka Jana Pawła II uznaje się za najważniejszą bezpośrednią przyczynę lipcowo-wrześniowych strajków 1980 r. Papież odwiedził wówczas Warszawę, Gniezno, Częstochowę, Kraków, Kalwarię Zebrzydowską, Wadowice, Oświęcim i Nowy Targ. Szacuje się, że bezpośrednio w zgromadzeniach religijnych i za pośrednictwem telewizji pielgrzymkę śledziło ok. 10 mln. Oto przykład narracji popularnej ukazującej wpływ pielgrzymki:

„Papieska wizyta uzmysłowiła milionom wiernych ich siłę. Pobudziła na nowo powszechną religijność, ukazała moc wspólnoty. Dla wielu katolików było to pierwsze takie doświadczenie, dla innych – przypomnienie przeżyć z obchodów Milenium Chrztu Polski. Ludzie zobaczyli, że wbrew nachalnej propagandzie, nie są osamotnieni, że miliony innych także nie mogą oddychać w totalitarnym gorsecie. Ziarno zasiane w czasie pielgrzymiego szlaku po PRL przyniosło poczucie wspólnoty,

* Krzysztof Brzechczyn – prof. dr hab. historyk i filozof, profesor zwyczajny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN w Poznaniu. Autor książek: „Kłopoty z Polską. Wybór publicystyki politycznej” (1998); „O ewolucji solidarnościowej myśli społeczno-politycznej w latach 1980–1981. Studium z filozofii społecznej” (2013) i in. Redaktor tomów (z P. Zwiernikiem) „Organizacja Solidarność Walcząca w Wielkopolsce w latach 1983–1990” (2009), „Interpretacje upadku komunizmu w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej” (2011) i in.

z którego rok później narodziła się »Solidarność«. (...) Czy byłoby to możliwe bez pielgrzymki, która przyniosła narodowe przebudzenie?»¹.

Przykładem narracji historiograficznej może być następujący fragment:

„Polską specyfikę w okresie komunistycznym wyróżniała również niespotykane mocna pozycja Kościoła katolickiego, której nie udało się złamać nawet w okresie stalinowskim. W 1978 r. polski Kościół (...) zyskał nowy, niezwykle silny bodziec – 16 października kardynał Karol Wojtyła został papieżem. Jego pierwsza pielgrzymka do kraju była nie tylko niezwykle doznaniem religijnym dla milionów Polaków, lecz także stanowiła »zaczyn« do późniejszego powstania »Solidarności«. Wierni, którzy wylegli na ulice, by spotkać papieża-Polaka zdali sobie sprawę, że jest ich wielu i stanowią realną siłę, czego efektem był Sierpień 1980 r.»²

Warto zauważyć, że dwaj cytowani autorzy posługują się w miarę podobnymi metaforami „ziarno”, „zaczyn”, co dość trudno przełożyć na w miarę analityczny język nauk społecznych.

Jednakże nie dla wszystkich współczesnych, związek czerwcowej pielgrzymki Jana Pawła II z Sierpniem'80 wydawał się być tak oczywisty. Przykładowo, w uchwalonym w 1981 r. programie Związku nie ma żadnej wzmianki o pielgrzymce Jana Pawła II jako bezpośredniej przyczynie protestu. W rozdziale „Kim jesteśmy i dokąd dążymy” rodowód Związku przedstawiano w następujący sposób:

„Ten społeczny i moralny protest nie zrodził się z dnia na dzień. Jest w nim dziedzictwo krwi robotników poznańskich z 1956 r. i grudnia 1970 na Wybrzeżu, bunt studentów w 1968 r., cierpienia Radomia i Ursusa w 1976 r. Jest w nim dziedzictwo niezależnych działań robotników, inteligencji i młodzieży, wysiłków Kościoła o przechowanie wartości, dziedzictwo wszystkich walk o godność ludzką w naszym kraju Związek nasz wyrósł z tych walk i pozostanie im wierny»³.

Ponadto w omawianym programie znalazło się jedno tylko odniesienie do polskiego papieża: „nowym bodźcem, do działania jest dla nas encyklika o pracy ludzkiej Jana Pawła II. „Solidarność” jako masowa organizacja luda pracy jest także ruchem moralnego odrodzenia narodu»⁴, lecz pielgrzymka papieża nie jest wymieniana jako bezpośredni czynnik strajków 1980 r.⁵

¹ F. Musiał, *Dziewięć dni, które wstrząsnęły Peerelem*, „Przystanek Historia”, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/aparat-bezpieczenstwa/76240,Dziewiec-dni-ktore-wstrzasnely-Peerelem.html> [dostęp: 21.03.2025].

² A. Burakowski, P. Ukielski, *Wprowadzenie*, [w:] A. Burakowski, A. Gubrynowicz, P. Ukielski, 1989 – *Jesień Narodów*, Warszawa 2009, s. 23.

³ Program NSZZ „Solidarność” uchwalony przez I Krajowy Zjazd Delegatów, „Tygodnik Solidarność (wkładka)” 1981, nr 29, s. 1–2.

⁴ Program NSZZ „Solidarność”, s. 2.

⁵ O religijnych wymiarach myśli politycznej Solidarności, zob. K. Brzechczyn, *Religijne wymiary solidarnościowej myśli społecznej w latach 1980–1981*. „Przegląd Religioznawczy”, 2011, nr 1 (239), s. 189–197.

W wydanej w 1983 r. książce Jerzego Holzera „Solidarność. Geneza i historia. 1980–1981” akcenty rozłożone są nieco inaczej. Wybór Karola Wojtyły na papieża autor uznawał za wydarzenie mające największe znaczenie dla Polski na arenie międzynarodowej, gdyż „wzmagał zainteresowanie Polską ze strony międzynarodowej opinii publicznej”, a w kraju „powodował gwałtowny przyływ uczuć religijnych” i „bardziej niż dotąd uniezależniał duchowo społeczeństwo polskie od komunizmu”⁶.

Według Holzera sama pielgrzymka papieża była dla władzy propagandową porażką oraz ujawniła polityczny potencjał tkwiący w katolickim społeczeństwie, choć zrazu nie ujawniało ono swoich aspiracji. Według autora:

„Potrzeby »rozbudzonych mas« znaleźć miały inną drogę, inne formy organizacji. Nie mógł i nie chciał takich form dostarczyć sam Kościół, bowiem podstawową jego funkcją było duszpasterstwo i tylko doraźnie pod naciskiem konieczności uczestniczył on w działaniach o charakterze społecznym czy politycznym. Powstały w 1980 r. ruch solidarnościowy nie miał też charakteru katolickiego, lecz charakter ogólnospołeczny, ogólnonarodowy. Katolicyzm zajął w samookreśleniu ideowym tego ruchu eksponowane miejsce, tak jak zajmował je w polskiej świadomości narodowej”⁷.

W pierwszej połowie lat 80. ubiegłego wpływ pielgrzymki na to, co się wydarzyło w Polsce rok później nie był uznawany przez wszystkich za oczywisty. Wynika to z dwóch kwestii. Po pierwsze, w pamięci historycznej, i co za tym idzie również w pracach historiograficznych, nastąpiło zablokowanie trzech powiązanych ze sobą, lecz niezależnych wydarzeń: wyboru Karola Wojtyły na papieża w październiku 1978, r., pierwszej pielgrzymki papieża w czerwcu 1979 r. do Polski oraz wpływu pontyfikatu Jana Pawła II na polską „Solidarność” i upadek komunizmu w latach 1989–1991. Po drugie, podejmujący tę kwestię autorzy świadomie lub milcząco zakładają określoną teorię rewolucji, który wpływa na konceptualizację pojedynczych faktów i wydarzeń historycznych. Warunkiem rozważenia wpływu papieskiej pielgrzymki na Sierpień 80’, czyli fali strajków trwającej od lipca do września 1980 r. oraz szerzej – 16 miesięcy „Solidarności” – jest jakaś konceptualizacja wydarzeń rozgrywających się w Polsce od początków lipca 1980 r. do połowy grudnia 1981 r. Aby bowiem odpowiedzieć na pytanie w jaki sposób pielgrzymka Jana Pawła II zaważyła na powstaniu ruchu „Solidarności”, trzeba wiedzieć czym owa „Solidarność” była. Tymczasem w literaturze przedmiotu nie ma jednej odpowiedzi na to proste wydawałoby się pytanie a „Solidarność” jest opisywana w przeróżny sposób od proletariackiej rewolucji czy powstania narodowego aż do karnawału⁸.

⁶ J. Holzer, *Solidarność. Geneza i historia. 1980–1981*. Warszawa 1990/1983, s. 61.

⁷ Holzer, *Solidarność*, s. 63; określenie „masy katolickie” jest sformułowaniem Jana Szczepańskiego, członka Rady Państwa PRL użytym przez niego w memoriale przygotowanym na użytek wewnętrzny władz PRL.

⁸ Przegląd konceptualizacji Solidarności, zob.: K. Brzechczyn, *O ewolucji solidarnościowej myśli społeczno-politycznej w latach 1980–1981. Studium z filozofii społecznej*, Poznań 2013, s. 49–80.

2. Papież a teorie rewolucji

Jeżeli nawet wstępnie założy się, że lipcowo-wrześniowe strajki 1980 r., a potem 16 miesięcy legalnej „Solidarności” nosiły znamiona rewolucji, to jakąś teorię rewolucji trzeba założyć. Tymczasem literatura przedmiotu w tej kwestii jest teoretycznie spluralizowana⁹. W swoim artykule chciałbym porównać marksistowską teorię rewolucji w wykładni Jana Baszkiewicza opisującego XIX-wieczne rewolucje burżuazyjne, psychologiczno-ekonomiczną teorię rewolucji Jamesa Daviesa oraz społeczno-polityczną teorię rewolucji Leszka Nowaka. Z tych trzech koncepcji, jedynie teoria Daviesa była aplikowana przez Marcina Zarembę do tytułowej kwestii. Ani marksistowska, ani koncepcja Leszka Nowaka do rozważania wpływu pielgrzymki Jana Pawła II na Sierpień 80' nie była wykorzystywana.

Baszkiewicz opisując zjawisko XIX-wiecznych rewolucji burżuazyjnych podkreślał procesualność zjawiska rewolucji¹⁰, które może oznaczać cykl rewolucji w danym kraju prowadzący do pogłębiania i utrwalania przemian społecznych bądź upowszechnianie rewolucji poza jego granicami. U podstaw procesu rewolucyjnego tkwią przyczyny strukturalne – są to zjawiska społeczne będące sprzecznościami występującymi wewnątrz danego systemu społecznego: w feudalizmie była to sprzeczność między arystokracją/ szlachtą a chłopstwem, w kapitalizmie – między burżuazją a robotnikami¹¹. Te obiektywne sprzeczności mogą, lecz nie muszą znaleźć rozładowania w postaci społecznego wybuchu. O tym decyduje sytuacja rewolucyjna, czyli narastanie w odpowiednio krótkim przedziale czasowym wspomnianych sprzeczności, które powodują kryzys polityczny w obrębie władzy politycznej reprezentującej interesy klas posiadających. Do wybuchu rewolucji potrzebne jest ukształtowanie się świadomości rewolucyjnej, czyli pojawienie się i upowszechnienie alternatywnych programów społeczno-politycznych. Wreszcie ostatnim elementem jest wystąpienie detonatora rewolucji – wydarzenia, które elektryzuje masy skłaniając je do otwartych wystąpień. Cechą charakterystyczną detonatora jest „pozorna dysproporcja między bezpośrednią przyczyną takiej nagłej eksplozji i jej następstwami: często mogło się istotnie wydawać, że rewolucja wybucha o drobnostkę”¹².

Warunkiem pełnego zastosowania przedstawionego modelu rewolucji do wydarzeń Sierpnia 80' byłaby identyfikacja sprzeczności strukturalnych realnego socja-

⁹ Zob.: K. Brzechczyn, *Rozwój teorii rewolucji w socjologii historyczno-porównawczej. Próba analizy metodologicznej*, [w:] *O rewolucji. Obrazy radykalnej zmiany społecznej*, red. K. Brzechczyn, M. Nowak, Poznań 2007, s. 37–64.

¹⁰ J. Baszkiewicz, *Wolność, Równość, Własność. Rewolucje burżuazyjne*, Warszawa 1981, s. 23–30.

¹¹ Baszkiewicz, *Wolność, Równość, Własność*, s. 120–141.

¹² Baszkiewicz, *Wolność, Równość, Własność*, s. 140.

lizmu co rozsądziłoby objętość tekstu¹³. Gdybyśmy jednak chcieli z tej perspektywy teoretycznej rozważać wpływ pielgrzymki Jana Pawła II to nie mogła być ona detonatorem, czyli bezpośrednią przyczyną strajków. Z prostego powodu: między czerwcem 1979 a sierpniem 1980 upłynęło zbyt dużo czasu. Za taki detonator uchodzić może lipcowa podwyżka cen żywności, która spowodowała do pierwszej fazy fali strajków w lipcu 1980 r. oraz wyrzucenie z pracy Anny Walentynowicz co doprowadziło do strajku w Stoczni Gdańskiej.

Jednakże słowa i nauczanie Jana Pawła II podczas czerwcowej pielgrzymki przyczyniło się do ukształtowania i utrwalenia alternatywnej świadomości społecznej (w ujęciu Baszkiewicza określanej mianem świadomości rewolucyjnej). Co więcej, papież dostarczył nowego języka opisu warunków społecznych realnego socjalizmu, w którym wybrzmiewały słowa o danej przez Boga godności człowieka zakorzenionej w narodowej tradycji, która jest fundamentem wspólnoty. Ta świadomość wpłynęła na przebieg Sierpnia '80. Wpływ ten już w pierwszej połowie lat 80 zauważali autorzy zagraniczni patrzący na Polskę z pewnego oddalenia. Na przykład Timothy Garthon Ash stwierdza:

„Władza komunistyczna tak czy owak stała w obliczu kryzysu. (...) Następną próbą podniesienia cen żywności najprawdopodobniej musiałaby doprowadzić do wybuchu robotniczych protestów. Jednakże postać, jaką przybrał wybuch 1980 r. – spokojna godność robotników, ich opanowanie, retoryka moralnej odnowy, zakaz spożywania alkoholu, rozmach społecznego poparcia – wszystko to wywodziło się z masowego doświadczenia niezwyklej pielgrzymki 1979 r. Trudno wyobrazić sobie »Solidarność« bez polskiego papieża.¹⁴

Z kolei George Weigel, autor książki o wpływie pontyfikatu Jana Pawła na upadek komunizmu w latach 1989–1991, w taki sposób przedstawia wpływ papieskiej pielgrzymki na kształt polskiego Sierpnia:

„W innych okolicznościach i pod innym przewodnictwem, a także pod wpływem innych tematów, powszechne objawy zniechęcenia, które można było zaobserwować w Polsce w czerwcu 1979 r., w krótkim czasie mogłyby przerodzić się katastrofalne rozruchy i doprowadzić do rozlewu krwi. Zamiast tego stworzyły atmosferę solidarności, z której wyrosła »Solidarność«”¹⁵.

Marcin Zaremba jest jednym z niewielu historyków, którzy odwołując się świadomie do wybranej przez siebie teorii rewolucji rozważa w jej świetle wpływ pielgrzymki Jana Pawła II na Sierpień 80'. Zaremba odwołuje się bowiem do ekonomiczno-psychologicznej teorii rewolucji Jamesa Daviesa. Według ame-

¹³ Próby takiego opisu zob. L. Nowak, J. Staniszkis, *Ontologia socjalizmu*, Kraków/Nowy Sącz 2006

¹⁴ T. G. Ash, *Polska rewolucja. Solidarność 1980–1981*, przekł. M. Dziewulska, M. Król, Warszawa 1990/1983, s. 13.

¹⁵ G. Weigel, *Ostateczna rewolucja. Kościół sprzeciwu a upadek komunizmu*, przeł. W. Buchner, Poznań 1995, s. 184.

rykańskiego uczonego do rewolucji dochodzi wtedy gdy po okresie prosperity dochodzi do kryzysu ekonomicznego bądź stagnacji. W okresie rozwoju gospodarczego w świadomości ludzi utrwała się przekonanie, że ich rosnące potrzeby będą trwale zaspokajane. Załamanie gospodarcze, czy nawet stagnacja sprawia poczucie niepokoju i zniechęcenia zwiększając niedopuszczalną lukę pomiędzy tym, czego ludzie pragną, a tym, co otrzymują. Załamanie oczekiwań jest zarazem momentem wybuchu rewolucji (określanej również mianem krzywej J)¹⁶. Według Zaremby:

„Mechanizm zadziałał w Polsce również podczas rządów Władysława Gomułki i w drugiej połowie lat 70. Nowa gierkowska ekipa zmieniła politykę społeczną i gospodarczą. Jej fiasko spowodowało, że historia się powtórzyła, lecz wybuch był jeszcze silniejszy. Kryzys gospodarczy zaprzepaścił nadzieje Polaków na bardziej dostatnie życie. Rosło poczucie deprywacji, a z nim społeczna frustracja i niezadowolone, co w konsekwencji doprowadziło do rewolucji Solidarności”¹⁷.

Kryzys społeczno-gospodarczy PRL stawał się widoczny od 1976 r. Według M. Zaremby:

„Na przyczynę rewolucji 1980 r. można spojrzeć jako na sumę rozczarowań w wielu różnych dziedzinach. Paradoksalnie, rok 1979 należał do rekordowych pod względem wydobycia węgla. Tamta zima miała jeszcze jedną konsekwencję – wyż demograficzny. W 1979 r. urodziło się o 35 tys. dzieci więcej niż średnio w pięciu poprzednich latach. W 1980 r. o 40 tys. (w sumie 692,8 tys.) więcej. Źródła milczą, ilu młodych ojców zatroskanych brakiem mleka bebiko zastrajkowało w sierpniu 1980 r. Ale potencjał do buntu był już wysoki wiosną 1979 r.”¹⁸.

W podrozdziale zatytułowanym *Dziewięć dni, które zmieniły Polskę* autor opisuje społeczne konsekwencje pielgrzymki jakim była: wzrost samoorganizacji społecznej, odzyskiwanie godności i wiary w zwycięstwo, wychodzenie ze strefy konformizmu, niwelacja poczucia osamotnienia, dodanie odwagi i otuchy. Jednakże Zaremba nie traktuje pielgrzymki papieskiej jako bezpośredniego detonatora rewolucji, gdyż jak argumentuje rewolucja „Solidarności” nie wybuchła na terenach, przez które przebiegała trasa Jana Pawła II¹⁹. Papież odwiedził wtedy Warszawę, Częstochowę i Kraków, a nie Lublin, Gdańsk czy Szczecin. Ponadto wspomniany autor zauważa, że rewolucja „Solidarności” nie wybuchła pod religijnymi sztandarami. Te dwa argumenty wydają się jednak niezbyt trafne, gdyż udział w mszach w poszczególnych miastach brali nie tylko ich mieszkańcy, lecz ludzie z całej Polski, a w 21 postulatach gdańskich znajduje się postulat transmisji

¹⁶ J. D. Davies, *Przyczynki do teorii rewolucji*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Warszawa 1975, s. 391–409.

¹⁷ M. Zaremba, *Wielkie rozczarowanie. Geneza rewolucji Solidarności*, Kraków 2023 s. 186.

¹⁸ Ibidem, s. 512.

¹⁹ Ibidem, s. 576.

mszy św. w radiu; co więcej zauważalną cechą strajków były ukwiecone bramy zakładów pracy z portretami Jana Pawła II i prymasa Stefana Wyszyńskiego. Ponadto Zaremba zauważa że:

„Mało tego, wizyta papieża w czerwcu 1979 r. nie tylko nie stała się iskrą zapalną wybuchu ogólnopolskiego ruchu protestu, ale – jak się zdaje – przygasiła istniejące nastroje buntownicze. Te w marcu i w kwietniu były wystarczająco »gorące«. [...]»

Przygotowania do wizyty, podróż papieża po kraju odwróciły uwagę społeczną od problemów codzienności, skierowały ją ku sprawom wzniosłym i duchowym [...] By się zbuntować, Polacy musieli zejść z nieba na ziemię. Zajęło im to niemal rok²⁰.

W ujęciu Zaremby sama pielgrzymka papieska była właściwie takim anty-detonatorem solidarnościowej rewolucji. Wprawdzie w obrazie gierkowskiego dziesięciolecia wpływ kościoła katolickiego i samego papieża był decydujący w kształtowaniu się niezależnych więzi społecznych i podmywaniu, szczególnie na poziomie lokalnym, ideologicznej władzy Partii. Było to jednak – tak można rekonstruować wywód Autora inspirowanego teorią rewolucji Daviesa – oddziaływanie pośrednie, funkcjonalnie podporządkowane podstawowym mechanizmom społecznym jakim było załamanie się w wyniku kryzysu społeczno-gospodarczego oczekiwań społecznych.

W inny sposób sprzeczności społeczne realnego socjalizmu pojmuje Leszek Nowak. Według niego osobliwością realnego socjalizmu jest kumulacja w rękach jednej klasy społecznej (aparatu partyjno-państwowego) dyspozycji nad środkami przymusu, produkcji i indoktrynacji. Podporządkowanie przez aparat partyjny gospodarki i kultury prowadziło do obniżenie efektywności wspomnianych dziedzin życia. Różne zjawiska uznawane za „absurdy” gospodarki planowej nie były wcale absurdami mającymi wynikać z braku „rozumności” władzy, niskiej kultury politycznej, błędów władzy czy wypaczeń idei socjalizmu, lecz były strukturalnie uwarunkowane pogłębianiem panowania aparatu partyjno-państwowego.

Strukturalną sprzecznością realnego socjalizmu jest zatem sprzeczność pomiędzy władzą a obywatelem. Każdemu człowiekowi można przyporządkować więzkę preferencji sterujących jego działaniami²¹. Działania te można podzielić na autonomiczne i regulowane przez władzę. Działania regulowane człowiek podejmuje ze względu na groźbę przymusu zastosowanego przez władzę, natomiast działania autonomiczne nie są obciążone podobną sankcją. Rozróżnienia tego nie należy traktować zbyt upraszczająco, ponieważ wśród działań regulowanych można wyróżnić działania administracyjne, podtrzymujące ład społeczny, a więc korzystne dla wszystkich członków społeczeństwa.

²⁰ Ibidem, s. 576. Na stronie 512 Autor pisze: „Niewykluczone, że przyjazd do Polski w czerwcu Jana Pawła II opóźnił o ponad rok jego wybuch”.

²¹ L. Nowak, *Dynamika władzy*, t. 3: *U podstaw teorii socjalizmu*, Poznań 1991, s. 49–78.

Istnieją dwie podstawowe metody etatyzacji życia społecznego: terror i biurokratyżacja. Terror polega na odosobnieniu czy fizycznym usunięciu tych obywateli, którzy są ośrodkami niezależnych od władzy relacji społecznych. Biurokratyżacja polega natomiast na zastąpieniu autonomicznych relacji społecznych typu obywatel–obywatel przez zetatyzowane relacje społeczne typu obywatel–władca–obywatel. W ten sposób władza stopniowo przenika do struktury życia społecznego, co powoduje, że niemożliwe jest podjęcie bez jej przyzwolenia jakichkolwiek działań społecznych. Proporcje między działaniami regulowanymi (lecz nie administracyjnymi) a uniwersum wszystkich działań obywatelskich wyznaczają poziom alienacji obywatelskiej. Od niego zależy natężenie oporu społecznego klasy obywatelskiej, które można wyrazić w postaci następujących formuł:

- kiedy odsetek działań obywatelskich (a zatem i poziom alienacji obywatelskiej) kontrolowanych przez władzę jest niewielki, w społeczeństwie panuje pokój społeczny;
- gdy poziom alienacji obywatelskiej jest średni, dochodzi do wybuchu rewolucji obywatelskiej;
- kiedy poziom alienacji obywatelskiej jest wysoki, panuje z powrotem spokój społeczny, gdyż wzrost regulacji władczej atomizuje i rozbija klasę obywatelską (stan deklasacji).

Stan deklasacji obywatelskiej nie jest jednak trwały. Przyjmuje się, że kiedy poziom zniewolenia przekroczy pewien próg, w społeczeństwie pojawia się tendencja do stopniowej rewaloryzacji autonomicznych więzi obywatelskich. Biurokratyczne relacje społeczne, w których władza pełni rolę pośrednika, zastępowane są przez więzi autonomiczne, które nie są zapośredniczone przez ingerencję władzy (np. kontrola informacji prowadzi do rozkwitu plotki, kontrola gospodarki – do czarnego rynku, a kontrola polityki – do pojawienia się nieformalnych czy nawet konspiracyjnych organizacji). Mechanizm tego procesu Nowak opisuje następująco:

„Utrzymywanie jednak stanu presji politycznej przez czas dłuższy powoduje, iż ludzie stopniowo tracą pierwotną wrażliwość na zagrożenie, przywykają do życia w warunkach ucisku politycznego, dostosowują się do tych warunków. A dostosowując się jako jednostki, ucząc się indywidualnego unikania zagrożeń, rozpoznają stopniowo, że najlepszą metodą przetrwania w warunkach politycznej presji jest solidarność i gotowość do pomocy innemu, każdy może wszak (mowa o obywatelach, nie o władcach) znaleźć się w sytuacji represjonowanego, we wspólnym tedy interesie każdego z osobna leży gotowość do pomocy bliźniemu. W ten sposób odtwarzają się z wolna autonomiczne związki międzyludzkie, które poprzez deklasację obywateli zlikwidowano. Najpierw na poziomie elementarnym – pomocy wzajemnej w unikaniu zagrożeń jednostkowych, potem na poziomie działań zbiorowych z oporem masowym w efekcie końcowym procesu. Ów proces daje się opisać jako odradzanie się w zdeklasowanym tłumie społeczeństwa obywatelskiego,

prowadząc w efekcie do tego, iż najbardziej uciśnieni stają się zdolni na powrót do walki o swoje interesy polityczne”²².

Do rewolucji dochodzi wtedy gdy proces rewaloryzacji autonomicznych więzów społecznych jest dostatecznie zaawansowany, a sam moment wybuchu rewolucji może być wywołany przez czynniki określane w literaturze przedmiotu mianem detonatora rewolucji.

W świetle powyższego ujęcia pielgrzymka papieska była czynnikiem istotnie przyspieszającym proces rewaloryzacji autonomicznych więzi społecznych. Ta hipoteza interpretacyjna o socjologicznym wpływie pielgrzymki powinna zostać potwierdzona przez świadectwa źródłowe – głównie o charakterze wspomnieniowym. Świadectw, że podczas pielgrzymki Polacy mogli się policzyć jest wiele. Odwołajmy się w tym kontekście do wspomnień Kornela Morawieckiego:

„Pamiętam pierwszy przyjazd Papieża do Polski. To było lato 1979 r. (...) Postanowiliśmy, że na powitanie Papieża wyjdziemy z transparentem „Wiara i niepodległość” (...) Uszyliśmy transparent i poszliśmy – było nas wtedy siedem czy osiem osób – na plac Zwycięstwa. Znalazł się tam wtedy tylko jeden taki transparent. Treść wszystkich innych transparentów była bardzo kościelna. Zabrział on zgodnie ze słowami Ojca Świętego, że nie ma Europy bez Polski niepodległej na jej mapie. Trzymaliśmy ten transparent również w Częstochowie. Wtedy próbowali go nam wyrwać esbecy, którzy przy okazji nad trochę poturbowali. Szukając pomocy, schroniliśmy się w klasztorze. W ten sposób poznawaliśmy się nawzajem i nabieraliśmy do siebie zaufania. W Częstochowie było nas pięciu, ponieważ nie wszyscy mogli dojechać. Potem z transparentem uszytym w Ustronmie, lecz o takiej samej treści, pojechaliśmy do Krakowa. Tam już było wiele transparentów o podobnej treści. Można powiedzieć, że ten transparent to były właśnie początki Solidarności Walczącej”²³.

²² L. Nowak, *Wolność i władza. Przyczynek do nie-Marksowskiego materializmu historycznego*, Poznań 1981, s. 169.

²³ K. Morawiecki, *Geneza powstania Solidarności Walczącej*, [w:] *Organizacja Solidarności Walcząca w Wielkopolsce w latach 1983–1990*, red. K. Brzechczyn, P. Zwiernik. Poznań 2009, s. 165–166. W podobny sposób „efekt pielgrzymki” opierając się na wspomnieniach Jana Onyszkiewicza z 1991 r. opisuje Weigel (*Weigel, Ostateczna rewolucja*, s. 183).

3. Efekt pielgrzymki. Próba podsumowania

Dotychczasowe rozważania nad „efektem pielgrzymki”, czyli wpływu wizyty Jana Pawła II na powstanie „Solidarności” warto przedstawić w postaci następującej tabeli.

Teorie rewolucji /Elementy teorii rewolucji	Marksistowska teoria rewolucji wd. wykładni Jana Baszkiewicza	James Davies/ Marcin Zaremba	Leszek Nowak
Przyczyny strukturalne	Sprzeczności ekonomiczne	Rozziew pomiędzy rosnącymi aspiracjami a dochodami	Sprzeczności polityczne
Sytuacja rewolucyjna	Narastanie sprzeczności ekonomicznych prowadząca do kryzysu politycznego	Narastająca różnica pomiędzy rosnącymi aspiracjami a zmniejszonymi w wyniku kryzysu/stagnacji dochodami	Wzrost autonomicznych relacji społecznych
Świadomość rewolucyjna	Subiektywne dopełnienie obiektywnych sprzeczności	Poczucie deprywacji	Racjonalizacja procesu rewaloryzacji autonomicznych relacji społecznych
Detonator	Czynnik uboczny	Pominięty w modelu	Pominięty w modelu
Pielgrzymka papieska	Czynnik uboczny	Czynnik opóźniający	Wpływająca na czynnik główny

Źródło: opracowanie własne.

Pielgrzymka Papieża w marksistowskiej teorii rewolucji wedle interpretacji Baszkiewicza była czynnikiem ubocznym, gdyż przyczyniła się do ukształtowania się alternatywnej świadomości społecznej decydującej o pokojowym charakterze przebiegu Sierpnia 80', lecz sama nie wywierała wpływu ani sytuację rewolucyjną, ani na pogłębianie strukturalnych sprzeczności realnego socjalizmu. Według Marcina Zaremby odwołującego się do ekonomiczno-psychologicznej teorii rewolucji Daviesa, pielgrzymka papieża była czynnikiem opóźniającym wybuch sierpniowej rewolucji, gdyż nauczanie papieskie odwracało uwagę od przyziemnych kwestii ekonomicznych łagodząc poczucie deprywacji, a więc zmniejszało rozziew między aspiracjami społecznymi a dochodami, które mogły być zapewnione przez pogrążającą się w kryzysie socjalistyczną gospodarkę.

Czy pielgrzymka Jana Pawła II w czerwcu 1979 r. do Polski bezpośrednio przyczyniła się...

Natomiast wedle społeczno-politycznej teorii rewolucji Leszka Nowaka pielgrzymka Papieża jest widziana jako czynnik wpływający na zawiązywanie się autonomicznych relacji społecznych – jednego z głównych czynników decydujących o wybuchu i przebiegu rewolucji.

* * *

Słowa kluczowe

pielgrzymka, papież Jan Paweł II, „Solidarność”, Sierpień 1980.

Keywords

pilgrimage, Pope John Paul II, Solidarity, August 1980

Summary

In the collective memory, lasting from June 2nd to 10th, 1979, John Paul II's pilgrimage will be considered the immediate cause of the July-September 1980 catastrophes. The Pope visited Warsaw, Gniezno, Częstochowa, Kraków, Kalwaria Zebrzydowska, Wadowice, Oświęcim, and Nowy Targ. It is worth noting that approximately 10 million people followed the pilgrimage directly in religious gatherings and through surveillance. In the first half of the 1980s, the influence of influences on the emergence of the Solidarity movement, which is characteristic of Poland, was not generally recognized by everyone a year later. To answer the question of how John Paul II's pilgrimage influenced the emergence of the Solidarity movement, it is necessary to understand what the new Solidarity was. However, in the literature, there is no single answer to the simple question that arises in Solidarity; it is defined in various ways, from the proletarian revolution or the original uprising, to the carnival.

Bibliografia

- Baszkiewicz J., *Wolność, Równość, Własność. Rewolucje burżuazyjne*, Warszawa 1981.
- Brzechczyn K., *O ewolucji solidarnościowej myśli społeczno-politycznej w latach 1980–1981. Studium z filozofii społecznej*, Poznań 2013.
- Brzechczyn K., *Religijne wymiary solidarnościowej myśli społecznej w latach 1980–1981*. „Przegląd Religioznawczy”, 2011, nr 1 (239), s. 189–197

- Brzechczyn K., *Rozwój teorii rewolucji w socjologii historyczno-porównawczej. Próba analizy metodologicznej*, [w:] *O rewolucji. Obrazy radykalnej zmiany społecznej*, red. K. Brzechczyn, M. Nowak, Poznań 2007.
- Burakowski A., Ukielski P., *Wprowadzenie*, [w:] A. Burakowski, A. Gubrynowicz, Paweł Ukielski, 1989 – *Jesień Narodów*. Warszawa 2009.
- Holzer J., *Solidarność 1980–1981. Geneza i historia*. Warszawa 1990.
- Davies J. D., *Przyczynek do teorii rewolucji*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Warszawa 1975.
- Morawiecki K., *Geneza powstania Solidarności Walczącej*, [w:] *Organizacja Solidarność Walcząca w Wielkopolsce w latach 1983–1990*, red. K. Brzechczyn, P. Zwiernik. Poznań 2009.
- Musiał F., *Dziewięć dni, które wstrząsnęły Peerelem*, „Przystanek Historia”, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/aparat-bezpieczenstwa/76240,Dziewiec-dni-ktore-wstrzasnely-Peerelem.html> [dostęp 21.03.2025].
- Nowak L., *Wolność i władza. Przyczynek do nie-Marksowskiego materializmu historycznego*, Poznań 1981.
- Nowak L., *Dynamika władzy*, t. 3: *U podstaw teorii socjalizmu*, Poznań 1991.
- Program NSZZ „Solidarność” uchwalony przez I Krajowy Zjazd Delegatów*, „Tygodnik Solidarność (wkładka)” 1981, nr 29.
- Staniszki J., *Ontologia socjalizmu*, Kraków/Nowy Sącz 2006.
- Weigel G., *Ostateczna rewolucja. Kościół sprzeciwu a upadek komunizmu*, przeł. W. Buchner, Poznań 1995.
- Zaremba M., *Wielkie rozczarowanie. Geneza rewolucji Solidarności*, Kraków 2023.

**Niezlomni wobec
komunistycznego reżimu.**
W 40. rocznicę śmierci błogosławionego
ks. Jerzego Popiełuszki

Redakcja naukowa

Sylwia Galij-Skarbińska

Wojciech Polak

Michał Damazyn

Toruń 2025

Książka powstała w ramach działalności Centrum Badania Historii „Solidarności” i Oporu Społecznego w PRL, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Recenzenci: prof. dr hab. Mirosław Golon, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
prof. dr hab. Norbert Kasperek, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie

Redaktor prowadzący: Beata Króliczak-Zajko

Korekta: Agnieszka Anulewicz

Skład: Mariusz Syguła

Zdjęcie na pierwszej stronie okładki ze zbiorów cyfrowych Polona.pl

© Copyright by Jagielloński Instytut Wydawniczy & autorzy tekstów

JAGIELLOŃSKI
INSTYTUT WYDAWNICZY

Jagielloński Instytut Wydawniczy

ul. Kociewska 26f

87-100 Toruń

tel. 56 651 97 81

www.jiw.edu.pl

ISBN: 978-83-67201-72-8

machinadruku

Druk: Machina Druku, www.machinadruku.pl

Samorząd Województwa
Kujawsko-Pomorskiego

KUJAWY
POMORZE

Urząd Marszałkowski
Województwa
Kujawsko-Pomorskiego
w Toruniu

Spis treści

Przedmowa Piotra Całbeckiego	
Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego	5
Wstęp	7
Wojciech POLAK	
<i>Kościół katolicki przestrzenią wolności w pierwszych miesiącach stanu wojennego 1981/1982</i>	<i>11</i>
Elżbieta WOJCIESZYK	
<i>Duszpasterstwo Ludzi Pracy i Duszpasterstwo Rolników wsparciem Kościoła katolickiego dla organizujących się grup i środowisk opozycyjnych w latach 80. XX w.</i>	<i>29</i>
Mariusz KRZYSZTOFIŃSKI	
<i>„Szczypanie duchowieństwa” i „wojna podjazdowa” z Kościołem. Wybrane przykłady stosowania dezinformacji i dezintegracji operacyjnej przez Departament IV MSW w latach 80. XX w. i próba ich klasyfikacji</i>	<i>71</i>
Piotr Grzegorz SKRZYPIŃSKI	
<i>Ksiądz Jerzy Popiełuszko w pułapce PRL-owskiej propagandy: Analiza kłamstw i manipulacji w tekstach Jerzego Urbana</i>	<i>95</i>
Jarosław WĄSOWICZ	
<i>„Patron Polski udreńczonej”. Wpływ świadectwa św. Maksymiliana Marii Kolbego na życie i nauczanie bł. ks. Jerzego Popiełuszki</i>	<i>109</i>
Waldemar ROZYNKOWSKI	
<i>„Chcemy dzisiaj naszą modlitwą ogarnąć wszystkie bolesne sprawy naszej Ojczyzny. Zwłaszcza zaś tych, którzy dla niej cierpią najbardziej” – pamięć bł. ks. Jerzego Popiełuszki o cierpiących dla Ojczyzny</i>	<i>143</i>
Antoni PONIŃSKI	
<i>Cenzura wobec relacji z procesu toruńskiego w „Ładzie Bożym”</i>	<i>155</i>

Franciszek DĄBROWSKI

Najnowszy stan i potrzeby wydań źródłowych dokumentacji aparatu bezpieczeństwa dotyczącej księdza Jerzego Popiełuszki 173

Artur BROŻYNIAK

Ksiądz Stanisław Czenczek, kapłan „Solidarności” 185

Paweł FORNAL

W walce z dwoma totalitaryzmami... Ksiądz Piotr Moch (1909–1981) jako przykład niezłomnej postawy wobec niehumanitarnego systemu 197

Krzysztof BRZECHCZYN

Czy pielgrzymka Jana Pawła II w czerwcu 1979 r. do Polski bezpośrednio przyczyniła się do Sierpnia 80? Próba analizy metodologicznej 211

Judyta BIELANOWSKA

Prześladowania religijne i działalność ruchów wyznaniowych na obszarze radzieckich republik nadbałtyckich w latach 70. i 80. XX w. Analiza porównawcza 223

Marta MILEWSKA

Prawda w inskrypcji ukryta, czyli o Izbie Pamięci poświęconej więźniom Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie przy ul. Strzeleckiej 8 235

Sylwia GALIJ-SKARBIŃSKA

Okoliczności powstania Sejmowej Komisji Nadzwyczajnej do Zbadania Działalności Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Polsce w 1989 r. Pierwsze próby rozliczenia komunistycznych zbrodni 251

Fotografie z konferencji naukowej 269